

90-5
L 168

Latv. Ned.

Raksts iz „Burtnieka“ № 4. 1936. g

Prof. P. Jurevičs.

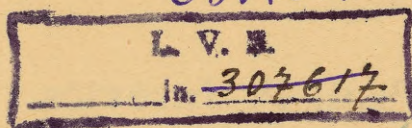
Kas ir dvēsele?

(Priekšlasījums Universitātes aulā 21. II 1936.)

Rīgā, 1936.

V. Olava fonda izdevums.

0307049968

~~5498K~~

Prof. P. Jurevičs

Kas ir dvēsele?

(Priekšlasījums Universitātes aulā 21. II 1936.)

Vēl tik vienu dvēsele nezina,
Cik tā pati skaista, dziļa,
Zinās vēl ir nezināmo.

Rainis.

1. Dvēsele kā fakts.

Parasti vislabāki mēs pazīstam tās lietas, ar kurām esam vistuvākā un visbiežākā sakarā. Spriežot pēc šī parastā gadījuma, vajadzētu iznākt, ka arī mūsu dvēsele mums vislabāki un pilnīgāki pazīstama, jo tā netikvien mums ir no visa vistuvākā, bet mēs paši savā visistākā esamības daļā jau tieši esam dvēseles.

Izrādās tomēr, ka tā nav. Tuvība, kas veicina labu pazīšanu, ir ārējā, telpiskā tuvība. Cilvēks, sekojot iedzimtiem instinktiem, vispirms pievēršas materiālai pasaulei un tieši tām viņas daļām, no kurām atkarājas viņa pastāvēšana. Un tā kā cilvēks pirmatnēji ir vājš un cīņa par eksistenci ir grūta, tad arī visa viņa enerģija, kā miesīgā, tā garīgā, ir pievērsta šai cīņai. No šīs cīņas ir izaugušas arī zinātnes, kuŗu pirmatnējais uzdevums, kā to rāda tās sakari ar primitīvo amatniecību un citām praktiskām dzīves vajadzībām, arī ir bijis galvenā kārtā atvieglot šo cīņu. Tāpēc arī gluži dabīgi un nepieciešami, ka zinātnes, kas tikušas vistālāki, ir materiālās pasaules zinātnes.

Cilvēka prātu var pielīdzināt prožektoram, kas met gaismu uz priekšu, prom no sevis, lai apgaismotu pēc iespējas visos sīkumos ceļu, pa kuŗu jāiet. Mest gaismu atpakaļ uz sevi prožektoram nebūtu nekādas nozīmes, jo viņu interesē ejamais ceļš, ne viņš pats. Tāpat arī cilvēka prātam dabīgā ievirze ir prom no sevis, uz masīvās realitātes pilno pasauli, kas to gan apdraud ar dažādām briesmām, gan sola tam dažādus labumus. Atliekšanās atpakaļ uz sevi, ko izteic ar latīņu vārdu refleksija, varēja nākt tikai tad, kad ārējais stāvoklis jau bija vairāk vai mazāk nodrošināts, bet arī tad tikai pie nedaudziem.

Lieta tā, ka tiklīdz pārvarēts trūkuma posts un uzkrātas bagātības, tad tās ir atkal šīs bagātības, kas kavē dvēseli pievērsties sev. Vispirms, jau cilvēkam nekad nekā nav diezgan un, otrkārt, pati dzīves izmantošanas un bau-

dišanas līdzekļu pārpilnība tā aizņem to, ka tam neatliek laika pievērsties sev. Tā ir radusies arī mūsu modernās dzīves raksturīgā aina: no vienas puses drudžains, pārmērīgs darbs, skriešana — līdz elpas trūkumam — pakal prom ripojošai naudai, bet no otras puses, tikpat drudžaina, nesātīga nodošanās baudai — katru brīdi un sekundi, ko atstāj brīvu darba pātaga. Šī visu mūsu dzīves saindējošā steiga tad arī, saprotams, nedod ne mazāko iespēju pārdomāt par sevi, par to, pēc kā īsti tā steidzas un ko ar šo steigu grib panākt. Nekad nevērsdams skatu sev uz iekšu, cilvēks nemaz neredz savu dvēseli, nekā nezina par to, un, ja šāds stāvoklis turpinājas ilgāki — tad tur arī maz paliek ko redzēt un zināt.

Ar visiem šiem cilvēka dzīves apstākļiem tad arī izskaidrojams, ka dvēsele un tās īpatnējā realitāte ir zināmā mērā vēl jaunatradums, un zinātne, kas to pēti — psiholoģija — ir visjaunākā zinātne. Dvēsele, kaut bezgala tuva, mums tomēr ir vēl svešniece: jo arī tagad vēl rūpes un raizes par praktisko dzīvi tā nomāc cilvēces lielāko daļu, ka mums nav vaļas atliekties atpakaļ, atskatīties uz sevi, pajautāt, kas īsti mēs esam. Un arī, kad mēs kādu reizi atskatāmies, tad mūsu acis, kas pieradušas skatīt vienīgi krāsaino, taustāmo, cieto, rokām tveramo realitāti, neredz te nekā un šķiet apjaušam vienīgi tukšumu un neesamību, vai, labākā gadījumā, kaut ko ārkārtīgi neskaidru, tumšu un grūti izprotamu, no kā patīkamāki novērsties pie kontūrās skaidrās lietu pasaules, nekā ilgstoši uzkavēties tajā. Tā notiek, ka par caurmēra cilvēku var teikt ar romiešu dzejnieka vārdiem — *vivit et nescius est vitae suae* — viņš dzīvo un neapzinas savu dzīvi, — un tas tā ir dabīgi un, varbūt, no zināmā viedokļa, pat labi.

Tomēr nāk brīži, — kā vispārējā cilvēces attīstībā, tā atsevišķa cilvēka dzīves gaitās, — kad tas sāk pamazām apzināties savu dvēseli. Vispirms tā atklājas viņam kā tas, ko sauc par apziņu. Rodas brīži, kad cilvēks sāk just, ka viņš ir tomēr kaut kas vairāk nekā tikai automats zināmu darbību izpildīšanai, zināmu mērķu sasniegšanai, bet ka viņā ir vēl kaut kas cits, kaut kas nesverams un netverams, bet, varbūt, tomēr daudz svarīgāks viņam, kā visa sveramā, smagā pasaule. Vislabvēlīgāki šādiem garīgas pamošanās brīžiem ir tie gadījumi, kur rodas kādi kavēkļi

tā saucamai normālai dzīves ritēšanai. Tā, braucot kuģī, kamēr tas vienmērīgi slīd uz priekšu pa rāmiem ūdeņiem, mēs nejūtam spēku, kas to dzen, bet pamanām to tikai tad, kad kuģis pēkšņi atdužas pret kaut ko, un mēs pakrītam. Gluži tāpat, kamēr dzīve rit gludi, mēs nemanām savu dvēseli, bet sākam apjaust to, kad nāk katastrofas, kad ārējā gaita strauji apstājas, — un tad pēkšņi atklājas tas iekšējais spēks, kas dzina mūs uz priekšu un, kas, turpinot traukties uz priekšu, sviež mūs gar zemi ar ne mazāku sparū. kā inercijas spēks dzelzceļa katastrofā. Vai tas būtu kādas lielas rupjas netaisnības izjušana pie sevis, vai pie citiem, piem. pie savas tautas, kas sabango visas jūtas un liek augstu uzšļakstēt to sašutumumu vilņiem, vai arī tas būtu sirdi stindzinošais izmisums par gandrīz jau sasniegta dzīves mērķa un jēgas iznīcināšanu, vai dedzinošais kauns un nožēlošana par kādu kļūmīgu, liktenīgu soli, vai neizteicama nevarības sajūta un sāpes pie tuva cilvēka nāves gultas — visur te mēs cauri satriekumam — un tas, varbūt, ir taisni tas, kas visvairāk satriec — vērojam, ka ārējā pasaulē viss rit kā ritējis, ka tur viss ir, it kā nekas nebūtu noticis, kamēr mūsos mēs jūtam, ka mums sagraust zem kājām pamati, un ka iznīcinošs orkāns visu vērš par tuksnesi.

Te tad apžilbinošā skaidribā atklājas, ka blakus objektīvai pasaulei ir vēl kāda cita, ko var saukt par subjektīvo. Un, lūk, šī subjektīvā pasaule tā ir dvēsele, tajā aspektā, ko sauc par apziņu. Šai apziņā jāietilpina viss tas, ko sauc par jūtām, par priekiem un bēdām, par liksmību un skumjām, par ilgām un sapņiem, par domām, nojautām, sajūtām, par gribu, vēlēšanos u. t. t., u. t. t. — viss tas, ko katrs var atrast gan sevī, gan, uzmanīgi vērojot, arī citos, un ko mums mācījuši atklāt, vispirms, it sevišķi dzejnieki un rakstnieki, bet tad arī filozofi, psihologi, ārsti u. t. t. Sevišķi fakti cienītājiem jāgriež vērība uz šīm parādībām, jo tie nav netikvien fakti, bet, varbūt, vienīgie absolūti drošie fakti, no kuriem, kā redzēsim, atkārtas visas citi.

2. Dvēseles sastāvs un struktūra.

Bet vai apziņa ir visa dvēsele? Nekādā ziņā. Tāpat kā ziemeļokeanos peldošo ledus kalnu virsūdens daļa nav vēl visa ledus masa, bet tikai $\frac{1}{10}$ daļa no tās, un tāpat kā redzāmie koki nav viss stāds, bet nereti tikai mazākā tā

daļa, tā arī dvēsele ir līdzīga tiem tuksneša stādiem, kuŗu saknes ir desmitām un pat simtām reizes dziļākas un lielākas par redzamo daļu. Mūsu apziņa ir tikai it kā zieds virs milzīgi plašās un dziļās z e m a p z i ņ a s pasaules, kuŗas saknes iet neaptverami tālu — varbūt līdz punktam, kur tās krustojas ar citu būtņu šādām pat saknēm un, varbūt, pat vēl dziļāki. Visi mūsu dzīves noslēpumi un tās liktenis ir meklējami šinī z e m a p z i ņ a s neapzinīgā dvēselē. Tā ir viņa, kas lielā mērā noteic mūsu raksturu, mūsu jūtas, gribu, domu — un līdz ar to visu mūsu dzīvi un tās laimi un nelaimi.

Tās iejaukšanās mūsu dzīvē nekādā ziņā nav nekas rets un neparasts, kas izpaustos un izteiktos tikai kādos svarīgos un svinīgos gadījumos. Nē, mēs katrā savā dzīves solī smeļam un pārtiekam no z e m a p z i ņ a s neizsmeļamiem apcirkņiem. Visa mūsu atmiņa sakņojas tanī. Ja šinī brīdī šeit mēs esam varbūt atrāvušies uz mirkli kaut vai tikai no savas profesionālās dzīves — ārsti no medicīnas, ķīmiķi no ķīmijas, matemātiķi no matemātikas u. t. t., ja mēs šinī brīdī nedomājam par savām speciālām zināšanām, tad tas nenožīmē, ka šiem speciālistiem šīs zināšanas šinī acumirkli vairs nebūtu. Bet kur tad tās ir?

Tās ir viņu z e m a p z i ņ ā. Tā ir viņa, visu mūsu zināšanu istā krātuve, — un tā bieži uzkrāj tur daudz vairāk, nekā mēs domājam, tā uzkrāj visu, ko mēs kādreiz aptveram apzināti vai neapzināti. Z e m a p z i ņ ā, tā glabā sevī arī tieši mums naidīgus spēkus: t u m š ā s d z i ņ a s, l a u n a s tieksmes, primitīvā mežoņa, varbūt pat zvēra psiholoģiju. Šīs t u m š ā s d z i ņ a s bieži ir nevien īstais pamats dažādiem antisociāliem aktiem, bet arī, kad tās nāk konfliktā ar citām dvēseles pusēm, cēlonis n e u r o z ē m, h i s t e r i j ā m un citām gara slimībām. Bet no otras puses, no z e m a p z i ņ a s dziļiem avotiem nāk arī dzejnieka un mākslinieka iedvesma, zinātnieka un filozofa dziļākās intuīcijas, pravieša un mistiķa reliģiskās ekstāzes un tāpat arī tie divainie pieredzējumi, par kuŗiem runā tās dažādās mācības, ko mēdz apvienot zem okultisma vārda, un ko pēti metapsīchiskas resp. parapsīcholoģijas zinātnes.

Vai ar šiem norādījumiem uz apzinīgo un neapzinīgo psihisko dzīvi, mēs būtu jau atbildējuši uz jautājumu, kas ir dvēsele? Ir jā, ir nē. Mēs būtu atbildējuši tādā ziņā, ka esam, tā sakot apvilkuši apkārt strīpu tām parādībām,

kas ietilpst dvēselē. Mēs neesam atbildējuši tādā ziņā, ka summārs norādījums uz daudzām un dažādām kādās reālītātes izpaušanās veidiem vēl nav šīs reālītātes noskaidrojums. Vēl būtu sīkāki jāanalizē aprādīto fainomenu masa, precīzi jāapraksta, jāklasificē, jānoskaidro viņos nepieciešami ietvertos, kaut arī pirmā brīdī apslēptos faktus un arī viņu konsekvences, jāuzrāda viņu savstarpējās attiecības un struktūra, tāpat attiecības ar citiem reālītātes veidiem, un beidzot, ja iespējams, jāmēģina atbildēt uz jautājumiem: no kurienes nāk un kurp iet šī dvēsele? Visas šīs programmas izpildīšana prasītu pilnu psiholoģijas un pat, varbūt, gnoseoloģijas un metafizikas kursu. Par to mēs, saprotams, nevaram šeit ir domāt. Vienīgais, ko mēs varam uzstādīt par mērķi, ir — iepazīties vismaz ar psihisko faktu raksturīgām īpašībām, lai redzētu, ar ko tie atšķiras no tā saucamiem ār pasaules faktiem.

Ja nu mēs ar šo nolūku pievēršamies apziņas tiešiem datiem, tad viņu raksturošanai vajadzētu izcelt šādas viņu īpašības. Apziņas fakti, vispirms, ir *netelpiski*. Ne par kādu domu vai jūtu nevar teikt, ka tā ir pa kreisi vai pa labi no kādas citas, kā tā īsāka vai garāka, resnāka vai tievāka, — vispāri nav pat jēgas jautājumam — *kur tā ir?* Šī netelpiskuma vistuvākā konsekvence ir, ka psihiskie stāvokļi nav mērījami, jo katra mērīšana galu galā iziet uz to, ka divi telpiskus lielumus pārliet vienu pāri otram un tos salīdzinā. Apziņas sfairā šis nosacījums nav izpildīts un tāpēc visi mēģinājumi ievest tanī matēmatisko metodi balstās uz diezgan viegli atklājamiem aplamiem pamatpaņēmiem. (Piem. t. s. Vēbera-Fechnera likumā patvaļīgi pielīdzina sajūtu tikko manāmu pārmaiņu atkarībā no kairinājuma pieauguma — skaitlim viens. Apziņas fakti nav pārvēršami lielumos, nav *kvalificējami*, viņu izšķirība ir kvalitatīva. Tas jo vairāk saprotams, ja ņemam vērā, ka apziņas sastāvs ir ārkārtīgi sarežģīts, *komplekss*, ka tanī nav izolētu faktu, ka te — pretstatā materiijas pasaules likumam, ka tur, kur ir viena lieta, nevar būt otras, — ka te taisni raksturīga ir visu elementu *caurizaustība*, *kompēnetrācija*. Neviena doma nav dota viena pati par sevi — tai blakus iet citas, un tā arī izaug no daudzām citām, no kurām to nešķir nekāda noteikta robeža, bet dīgli tajā turas jau nākamās domas, un ikvienu viņas kustību pavada jūtu zvīļojums visdažādākās un ne-

noteicamākās krāsās, u. t. t., u. t. t. Ciešā sakarā ar to ir tas, ka neviens psihisks elements nav izraujams no citu kopsakarības, bez kā tas līdz ar to nekļūtu gluži kas cits, bez kā arī palikušais nekļūtu kas cits. Dvēseli tikpat maz iespējams salikt no patstāvīgiem elementiem, cik neiespējami ir atkal atdabūt dzīvo koku no zāģu skaidām, kurās tas samalts.

Tas viss noved pie tālākā atzinuma, ka psihiskā dzīve, ka dvēsele ir kas vesels, ka tā ir organiska vienība, nevis mēchanisks agregāts no atsevišķiem elementiem līdzīgi kā akmeņu kaudze, kā to gribēja izskaidrot asociacionistīgā psiholoģija. Pie tam nav tā, ka dvēsele būtu tikai kaut kas līdzīgs organismam, bet viņa ir tieši vispilnīgākais organisms, organisma prototips, un, kā Aristotels domāja un kā tagad daži domā, tiešā organisma radītāja un tā vienības noteicēja. Viņā tāpēc arī visspilgtāki izpaužas organiskās dzīves visai raksturīga īpatnība, proti, padotība nemitīgai maiņai, padotība ilgšanai, laika iespaidam. Tādi eminenti psihologi kā Džems un Bergsons ir pārliecinoši attēlojuši mums dvēseli kā nemitīgu plūdumu, kurā neviens mirklis nav līdzīgs citam, kur viss kustas, viss plūst, un kur tieši pati esamība atklājas kā kustība, kā dzīve, kā virzīšanās uz priekšu. Šī patiesība jau arī ir sen bijusi pazīstama. Tā ir viņa, kuŗu domā, smagas un tumšas gudrības pilnais senais grieķis Hērakleits, kad tas saka, ka nav iespējams divreiz iekāpt vienos un tajos pašos upes ūdeņos. Mūsu dvēseles plūsmas dēļ ikviens pasaules mirklis ir absolūti vienreizīgs, absolūti oriģināls — nekad vairs neatkārtojams. Mūsu dvēseles dzīve ir rakstīšana grāmatā, kuŗas lapas veŗas vienmēr tālāk, bet kas nav vairs atšķiramas atpakaļ un kur sarakstītais nav vairs nevien izdzēšams, bet nav arī otrreiz izlasāms.

Tomēr nevar teikt, ka mūsu apziņas plūsma būtu vērsta vienīgi uz priekšu, bet pagātne nemitīgi tikai zustu. Tās arīģinālitate ir tā, kā jau to atzīmējam, ka ejot uz priekšu, ka kļūstot cita, tā tomēr uzglabā arī pagātni — varbūt pat, kā daži domā, visos visintimākos sīkumos. Mūsu tagadne ir pilna pagātnes, mēs ikbrīdi esam nevien tas, kas esam, bet arī tas, kas mēs bijuši. Gadiem uz priekšu ejot, pagātnes svārs cilvēkā vienmēr pieaug, tas sāk vairāk dzīvot viņā, nekā tagadne. Tagadne tam

top tikai par ierosinājumu atcerēties pagājušo, — un jo praktiskāki viņš orientēts, jo šī pagātne spēlē viņā lielāku lomu, — un tas arī saprotams, jo pielīdzinot tagadni līdzīgiem pagātnes gadījumiem no šīs pagātnes var smelties pamācību tagadnei. Vienīgi dzejnieki un mākslinieki ir tie, kas mēģina izrauties no šī pagātnes sprosta un pūlas redzēt pasauli arī tās tagadnes neatkārtojamā oriģinālītātē.

Būdama pagātnes smaguma pilna, apziņas dzīve tomēr vienmēr ir orientēta uz nākotni: tāpēc jau tieši tā tik rausīgi glabā pagājušo, ka tā paredz izlietot to nākotnes celšanai. Mēs visi savā dzīvē esam paliekušies uz priekšu, mēs metam savu domu vienmēr jau nākotnē un tā anticipējam to, aptveram to vēl pirms tā tieši iestājusies.

Tagadne mūs neapmierina, mēs traucamies uz priekšu, mēs tveram pēc nākošā, lai atkal ļautu tam izslidēt un tvertu vēl tālāk. Mūsu dvēsele ir nepiepildāmu ilgu būtne, un Platons tāpēc saka, ka tās dievs ir Erots, kas nekad nav mierā ar doto, kas grib radīt ko jaunu, grib izteikt sevī, un tāpēc mūsu dzīve ir mūžīga trauksme uz priekšu.

Bet šinī sakarā tad atklājas arī apziņas bioloģiskā nozīme: paredzējuma nākotni, salīdzinājuma to ar pagātni, ar apziņu apdāvinātā būtne spēj izvēlēties savu darbību un ar to spēj izrauties no nedzīvās pasaules aklā determinisma un iet to ceļu, kuŗu tā grib, kuŗu tā atzīst par vēlamu. Dvēseles bezgalīgā vērtība ir tā, ka būdama jaunizvēles princips, tā ir arī brīvības princips, un tā ir viņa, kas ar to apdāvinātās būtnes padara no vergiem par kungiem, par autonomām būtnēm.

Šo lomu dvēsele jo vairāk var spēlēt tāpēc, ka tā pati savā būtībā, atkarībā jau tieši no savas plūsmas, no savu momentu neatkārtojamības un vienreizības rakstura ir līdz ar to raksturota kā jaunradošs spēks: ikviens moments tajā ir neatkārtojams taisni tāpēc, ka tas arī vēl nekad nav bijis un vairāk arī nebūs, jo pati dvēsele tāpēc vien, ka viņa reiz kaut ko ir pārdzīvojusi, ir kļuvusi cita.

Te mēs tad arī varam it kā tieši pielikt roku tam, ar ko dvēsele radikāli atšķiras no neorganiskās materiālās pasaules. Neorganiskai pasaulei tipiska un raksturīga ir tā enerģijas un arī kvalitātes degradācija, ko raksturo entropijas likums: augstākās enerģijas formas pāriet zemākā un sadalās vienmērīgi pasaules visumā, — organizācija,

dzīvība slīd uz leju, nevis uz augšu. Dvēseli turpretim, raksturo process, kas ir pretējs neorganiskās pasaules procesam: tā pieaug, tā kļūst plašāka un bagātāka, tajā ikbrīdi rodas jaunas vēl nebijušas situācijas.

Vai ar visu teikto dvēseles dzīve būtu raksturota visā savā pilnībā? Nē, to nevar teikt. Mums atlicis norādīt vēl uz divi visai svarīgiem tās momentiem. Dvēselē ir gan plūsma, bet tas nav viss.

Šī plūsma īsti ir tikai vidējais loceklis starp divi citiem. Kā jau teikts, dvēsele un tās dzīve ir nemitīga tiekšanās uz kaut ko pāri sev, var teikt, uz kaut ko ārpus sevis. Dvēsele savām darbībām t. i. ar saviem aktiem, it sevišķi atziņas aktiem, it kā mērķē uz kaut ko ārpus sevis, vēršas uz priekšmetiem, lai aptvertu tos. Šie priekšmeti vairs nepieder dvēselei, un te rodas dažāda veida kļūmīgi pārpratumi, ja neprot izšķirt šos divus momentus: tīri dvēseliskos aktus un viņu, — kā vācu filozofi saka — *intencionālos priekšmetus*. Tad tiek pārprasts gan atziņas raksturs, gan arī dvēseles daba: attiecinot uz dvēseli tās tverto, mērķēto priekšmetu īpašības, to pielīdzina šiem priekšmetiem un tāpēc neredz tās savdabību.

Bet dvēseles aktiem ir vēl otra puse, vai pareizāki otrs gals. Dvēsele arī vēl no cita viedokļa nevar būt plūsma vien. Ja dvēsele būtu tikai tīra plūsma, tad tā pati par to nekā nezinātu, bet dzīvotu šinī plūsmā nemaz nemanot to un ik brīdi aizmirstot sevi. Lai aptvertu plūsmu, vajaga būt kaut kam, kas kādā ziņā stāv pāri tai un var vērot to, veidodams līdz ar to visas atzīmētās organiskās vienības centru. Dvēselē bez plūsmas tā tad vēl ir kāds stabils punkts — un tas ir tas, ko mēs saucam par savu «es», par savu it kā kodolu.

Šāda «es» atzišanu prasa reizē gan neatvairāmā loģika, gan tiešais pārdzīvojums, kuŗā mēs visi neapšaubāmi atzīstam sevi kā identisku vienību cauri visām pārmaiņām, kas nāk pār mums. Šo konstatējamo faktu tad arī nedrīkst noraidīt tikai, lai attaisnotu kādas iepriekš pieņemtas teorijas. Nekādā ziņā nav pieņemams, ka pārdzīvotā iekšējā vienība varētu būt vai nu tikai viens kāds izvēlēts atziņas elements, vai arī to kopums. Uz šāda izskaidrojuma neiespējamību ir jau sen norādījis latviešu inteliģences vecākai paaudzei pazīstamais Tērbatas filozofs G. Teichmillers. «Ikvienu atsevišķu sajūtu,» saka viņš, «ir

pats par sevi apzināts akts, un tāpat ikviens sāpju un baudas pārdzīvojums. Es-apziņa ir kaut kas pavisam cits; jo ja «es» būtu bauda, tad tas nekad nevarētu just sāpes; ja «es» būtu baltuma sajūta, tad tas nekad nevarētu redzēt neko zilu vai sarkanu; ja «es» būtu viena doma, tad tam nekad nevarētu būt vēl kāda cita doma. Bet ja «es» būtu visu šo sajūtu, jūtu un domu kopīgā *summa summarum* vai produkts, tad tas nebūtu nekas, jo šie dažādie elementi nerada nekādu vienību un neļaujas cits ar citu ķīmiski sakausēties, tāpēc, ka tad tiem vajadzētu pilnīgi iet bojā, jo sarkanuma sajūta, apvienojusies ar zilo, nebūtu vairs sarkanums.»

Atzīmēsim tā tad pagaidām kā līdzšinējo iztīrājumu rezultātu to, ka dvēsele mums ir atklājusies kā patstāvīga īpatnēja, substanciāla rakstura nemateriāla reālitate, kas nav novedama ne uz ko citu. Uz jautājumu, kas ir dvēsele, nevar atbildēt ar norādījumu uz kaut ko citu, kas nav viņa. Dvēsele var tikt tikai pielīdzināta pati sev un tad aprakstīta šai savā īpatnībā.

3. Materiālistiskā metafizika.

Bet te, varbūt, kāds gribētu mums aizrādīt, ka šādi meklējot kādu grūti saskatāmu mūsu personības kodolu, mēs līdzināmies tiem pārgudriem ļaudīm, kas iet meklēt tālumā un svešumā lietas, kas atrodas tepat acu priekšā. Vai mūsu apziņas vienības problēmu visvienkāršāki neatrisina norādījums uz mūsu ķermeni? Vai viņa relatīvi konstantās vienības nepietiek, lai ar to izskaidrotu tāpat tikai relatīvi konstanto mūsu apziņas vienību?

Ir tomēr skaidrs, ja grib spert šo pirmo soli, tad jāspēj arī nākošie. Ķermenis var būt apziņas vienības pamats tikai tādā gadījumā, ja vispāri visu apziņu un dvēseli cieši saista ar ķermeni. Uz to liekas arī esam vislietīšākie pamati. Jau ikdienišķi novērojumi par dažādu nervu sistēmas ievainojumu, tāpat dažādu ēdienu un dzērienu ietekmi uz cilvēka apziņas darbību un tāpat vēl liels daudzums cita veida novērojumu, šķiet, skaidri norāda, ka šī darbība ir cieši atkarīga no ķermeņa funkcijām. Vēl precīzāki to, šķiet, tieši pierāda medicīna ar dažādu pataloģisku gadījumu pētīšanu. Uz šiem datiem tad nu arī dibinājas mācība, ko sauc par materiālismu, kas savās

negatīvās tezēs noliedz dvēseles kā īpatnējas realitātes pastāvēšanu — jo, lūk, viņa jau neesot ne redzama, ne taustāma, — bet savās pozitīvās tezēs, izskaidro visas apziņas parādības vai nu tieši kā materijas aktivitāti, apgalvojot, ka doma un jūtas neesot nekas cits kā īpatnēja nervu šūniņu atomu kustība, vai arī, ka šīs apziņas parādības esot smadzeņu vai vispāri nervu aktivitātes produkti, līdzīgi kā piem. žults ir aknu produkts. Bija laiks, kad šādiem uzskatiem bija diezgan liela piekrišana un kad cerēja, ka, sekojot materiālisma principiem, varēs izskaidrot visu cilvēku kā viņa fiziskā, tā dvēseliskā struktūrā, atklājot, ka tas īsti nav nekas cits kā tikai mazliet komplicētāka mašīna. Tagad šo primitīvo teoriju aizstāvji vairs nav daudz, vismaz tie necik nepaceļ vairs balsis, jo izrādījies, ka materiālisma teorijas neiztur pat vieglas kritikas pieskārsanos un ka tās dažās savās variācijās sabrūk pat jau pie vienkārša uzaicinājuma tikai mazliet apdomāt un noskaidrot, ko šīs tezes īsti izsaka. Tā piem. ko tas nozīmē, ka piem. mana doma par Renesanses laikmetu ir kāda viena vai vairāku atomu pakustēšanās kādā smadzeņu šūniņā? Loģiskai domai šāda izskaidrojuma jēga ir vislielākā mīkla — kustība taču ir tikai kustība, tā ir mērījama, noteicama virzienā u. t. t., tā, varbūt, var tikt skaidri redzēta vai aprēķināta u. t. t., bet ka tā var būt arī doma par Renesanses laikmetu, tas ir kaut kas absolūti nesaprotams, kā jau katrs absurds. Ja smadzeņu atomu kustība var būt doma par Renesansi, kāpēc tad tramvaja Nr. 1 kustība pa Aspazijas bulvāri nevar būt doma par Ģēti, bet kustība pa Brīvības bulvāri — doma par pagājušā gada kartupeļu ražu? Starp šiem apgalvojumiem nav nekādas principiālas izšķirības, jo tiešām, ja atomu kustība ir doma, kāpēc tad tramvaja kustība nevarētu būt tāda?

Tāpat kļūmīgs, galvenā kārtā tieši no fizikas zinātnieku viedokļa, ir arī mēģinājums izskaidrot domu kā smadzeņu produktu. Smadzenes ir materiālā substance, kuras transformācijas padotas ķīmijas un fizikas likumiem un šīs zinātnes nekādi nevar pielaist, ka kāda vairāk vai mazāk precīzi kvantificējama šīs substances enerģijas daļa pēkšņi varētu pārvērsties par it neko, jo netelpiskā, nesveramā, tikai iekšējā pārdzīvojumā kā īpatnēja kvalitāte uztveramā doma no fizikas un ķīmijas viedokļa ir «it nekas», ko tā nevar ievest savās kalkulācijās. Vēl mazāk tās var pielaist,

ka šis «it nekas» piem. gribas lēmuma gadījumos sāk ietekmēt viņu atomus un elektronus. Ja ir absurds gribēt, lai no abstrakta skaitļa kombinācijām rastos elektrība, vai no skaņām gaisma — tad vēl daudz absurdāki ir gribēt likt dzimt no atomu kombinācijām dvēselei. Tāpēc tad arī jauno laiku fiziķi pilnīgi atzīst, ka ar materiālo zinātņu līdzekļiem nav iespējams izskaidrot psihiskās parādības. Tā piem. ievērojamais angļu fiziķis A. S. Edingtons, kuŗa vārds tagad tiek bieži minēts, savā darbā *The nature of the physical world* skaidri pasaka: «Fiziologs var izsekot nervu mēchanismam līdz pat smadzenēm, bet tad atklājas aiza, ko neviens cilvēks nevar piepildīt. Savā simboliskā attēlojumā fiziskās pasaules iedarbības var tikt uzrādītas kā ejošas līdz pat mūsu apziņas vārtiem. Tur tās pieklauvē, bet tad pazūd.»

Sakarā ar šī rupjā materiālisma neveiksmi jaunākos laikos mēģina piedot tam smalkāku veidu. Nesaka, ka smadzenes producē apziņas parādības, bet ka fizioloģiskie un apziņas procesi iet parallēli. Tomēr tā ka galvenā kārtā pēti tikai vieglāki aptveramo un novērojamo fizioloģisko procesu, tad tas arī kļūst par galveno, «īsto reālītāti», bet apziņas parādības paliek tikai kā kāds blakus efekts, kā virsparādība, — epifainomens.

Apziņa pēc šīs teorijas gan pavada zināmus fizioloģiskus procesus, bet pēc būtības tā ir kaut kas lieks un nevajadzīgs, kam nav absolūti nekāda ietekme uz lietām. Viss, kas ir noticis, ir noticis neatkarīgi no viņas un viss arī turpmāk notiks bez viņas — vienīgi atkarībā no fizikas likumiem. No epifainomeniskā viedokļa ir vienalga, vai būtu vai nebūtu bijusi apziņa, domas un jūtas, jeb cilvēki būtu bijuši tikai pilnīgi bezdvēselīgi mēchanismi, — Kristus tāpat būtu ticis krustā sist, tas tāpat — arī ja tas neko nejustu un nedomātu — būtu teicis «Man slāpst» un «Tēvs, piedodi tiem, jo tie nezin, ko tie dara.» Tāpat Luters, arī ja tam nebūtu bijusi dvēsele, bet tas būtu bijis tikai albuminoidas vielas masa, būtu piesitis savas 95 tezes Vitenbergā pie baznīcas durvīm, būtu gājis uz reichstagu Vormsā, būtu zināmā brīdī sviedis tintes pudeli pret sienu, u. t. t. Tāpat Latvijas brīvība būtu izcīnīta — vienalga, vai kāds būtu jutis sašutumu pret svešinieku varmācībām, vai ne; vai būtu kvēlojis mīlestībā pret dzimto zemi, vai nē. Pat ciešanas mazinošie narkotiskie līdzekļi no epifai-

nomenisma viedokļa ir izgudroti pilnīgi neatkarīgi no tam, vai kāds ir cietis fiziskas sāpes vai nē, bet vienīgi atkarībā no fizikas likumiem, pēc kuriem zināmā brīdī īpatnējā veidā kustējušās molekulas, atomi un elektroni izgudrotāja smadzenēs, izsaukdami procesu centrifugālos nervos, kas savukārt iedarbinājuši muskuļus, likuši tiem izpildīt dažādas kustības u. t. t., līdz beigu rezultātā parādījusies tāda un tāda viela, par kuru mēs sakām, ka tā mazina ciešanu sajūtu!

Tas viss ir nepieciešamas konsekvences no epifainomenisma teorijas, ka dvēseles parādības it nekādi neietekmē materiālos procesus un šīs konsekvences nebaidās atzīt arī daži šīs teorijas aizstāvji. Bet ir skaidrs tomēr, ka taisni šīs konsekvences šo teoriju padara tik ārkārtīgi neticamu, ka pie tās nav vairs vajadzības uzskatīties.

Varētu tomēr no materiālistiskās puses taisīt vēl vienu pēdējo mēģinājumu reducēt visu uz materiju. Var atzīt, teiks mums, ka pagaidām vēl tiešām nav iespējams novest apziņu uz mums pazīstamajām materijas īpašībām. Bet materija vēl nav izpētīta, un tās pētīšanas process tikai patlaban iet lieliem soļiem uz priekšu, — mēs varam cerēt, ka agri vai vēlū tomēr atradīs materiājā īpašības, kas atļaus izskaidrot arī dvēseles parādības.

Tiešām, cerēt uz zinātnes panākumiem ir laba lieta, bet tomēr arī šeit, ja tā var teikt, ir savas pieklājības robežas. Ko teiktu matemātiķis, ja kāds tam sacītu: tagad nu gan vēl $2+2=4$, bet es ceru, ka zinātnei progresējot tomēr reiz pierādīs, kā $2+2=5$? Te matemātiķim, mums šķiet, būs tik viena atbilde: varbūt jums taisnība, bet viena lieta tad ir skaidra, ka tad 2 plus 2 vairs nenozīmēs to pašu ko tagad, bet gluži ko citu, jo kamēr divi nozīmē to, ko tagad un to pašu nozīmē arī saskaitīšana, nekāds matemātikas progress nekad nepierādīs, ka divu divnieku summa var būt kas cits nekā četri. Un tas pats jāsaka par to cerībām, kas domā, ka no materijas reiz tomēr izburs dvēseli. Tad šī materija nebūs vairs tagadējās fizikas materija, bet kāds X, kuru saukt par materiju nav vairāk pamata, kā par dvēseli. Ir skaidrs, ka no tā, ko fizika tagad sauc par materiju, pēc viņas definīcijas un determinācijas nekad nevar rasties tā kaut kas kā dvēsele. Un ja tā rastos, tad tas nozīmētu, ka materija nav bijusi materija, bet pavisam cits kas.

Arī no cita viedokļa vēl ir zināma ačģārnība mēģināt izskaidrot dvēseli no materijas. Var jautāt, kā mēs izziņām materiju? Vai tās būtība mums kaut kādā veidā ir tieši pieejama? To būs grūti apgalvot. Vismazāk to atzīs fiziķi. Tie ir vienprātīgi atzinumā, ka tai krāsainai, stabilai, necaurīdīgai materijai, ko mēs parasti tā saucam, nav gandrīz nekāda sakara ar «īsto» materijas raksturu. No fiziķa viedokļa materija pastāv galvenā kārtā no tukšuma, vai, ja grib, no caurumiem. Viņam atomi, no kuriem sastāv materija, vispirms, jau ir cits no cita tālu atdalīti, bet bez tam paši tie ir kaut kas līdzīgs planētārām sistēmām, kur relatīvi milzīgos attālumos cits no cita zināms skaits elektronu joņo ap protonu. Cik paradoksāli tas arī izklausās — modernā fizika tiecas tādā kārtā materiju immateriālizēt. No fizikas viedokļa papīrs, kas atrodas uz galda, guļ ne uz kādas cietas, nepārtrauktas, solidas masas, bet, kā saka Edingtons, uz kaut kā līdzīga dejojošam odu pūlim. Pēc vācu fiziķa Lenarda aprēķina, kompaktā masa, ja tā var teikt, pat tik blīvā vielā, kāda ir platīna, ir bezgala niecīga, proti, vienā kubikmetrā — augstākais viens kubikmilimetrs, t. i. $\frac{1}{1000000000}$. Bet no kurienes tad nāk tās pārējās $\frac{999999999}{1000000000}$? Tās spriežot pēc Edingtona, pilnīgi nesaprotamā kārtā uzbur «burve dvēsele». Lūk, pie kā mēs nonākam — viss tas, ko mēs ikdienas saucam par materiju, izrādās, pēc pašu fiziķu atzinuma, ir dvēseles veidojums. Un pat par to vienu miljono daļu lieta nav pilnīgi droša. Atradīsies filozofi, kas varbūt iečukstēs ausīs fiziķim, ka viņš arī šīs vienmiljondaļas eksistences veidu labi neizprot, un ka viņam aizdomas, vai arī tā vēl nav tikai kāda antropomorfisma palieka? Tiešām, ko vispār var nozīmēt «kompakta masa», kas ir viņas «iekšiene», jeb viņai nav tādas, kā domājama tās pastāvēšana, kādas absolūtas īpašības tai piedēvēt, kas nebūtu atkal tikai mūsu gara uztvērums, un kā ir ar to telpu, kurā notiek kustība, un laiku, kurā tā tiek mērīta?

Bet lai arī kā būtu ar šīm pēdējām šaubām, ir skaidrs, ka, izņemot kādu bezgala mazu daļu, materija savās mums visraksturīgākās īpašībās šķiet atkarīga no dvēseles. Viņa, vismaz, cik tālu tā mums pieejama, ir lielā mērā mūsu dvēseles meita. Un vai tas tad nebūtu vislielākais paradokss — teikt, ka meita radījusi māti, un ne otrādi? Bet šādu paradoksu tieši pielaiž materiālisms, apgalvodams, ka

dvēsele ir materiija vai rodas no tās. Nesalīdzināmi patīcamāka — ja arī nekādā ziņā pilnīgi prātam aptverama — ir pretējā — spīrituālisma hipoteze, kas māca, ka vienīgā īstā realitāte var būt tikai dvēsele, jo vienīgi to mēs tieši konstatējam, kā esošu, bet visu citu varam izprast tikai kā atkarīgu no tās. Un tiešām no metodoloģiskā viedokļa ir pilnīgi neiespējami izskaidrot augstāko no zemākā: no nekā nevar nekas rasties, — kur ir tikai materijas elementi un cita nekā, kur ir tikai ārējas attiecības, kā tur var rasties dvēsele, kas nav nekāds ārējs elements, nav arī nekāda ārēja elementu situācija, bet iekšēja eksistences zināšana un apstiprināšana. Ja kam vajadzētu būt drošam, tad šai elementārai patiesībai. Turpretim izskaidrot no augstākā zemāko nav vismaz loģisku šķēršļu: mēs no pieredzes zinām, ka dvēseles spriegumam, tās aptvert spējai, tās dinamiskai ekspansijai var būt bezgalīgi liels pakāpju skaits. Iztēlē mēs varam vismaz iedomāties, ka šis pakāpju skaits ir vēl lielāks un ka tas var tuvoties nulles pakāpei — šāda dvēsele, kas bezgala tuvu dvēseles sprieguma nulles pakāpei, šāda degradējusies, kritusi dvēsele arī varētu būt materiija. Tā, bez šaubām, ir hipoteze, bet vismaz šī hipoteze mums šķiet kā nesalīdzināmi racionālāka, tā arī tuvāka pieredzei un faktiem, nekā materiālistīgā. To arī izsaka Leibnics, teikdams, ka *materia est mens momentanea* — materiija ir momentāna, t. i. bezgala īsa doma.

Ja ņem vērā šīs tikko izteiktās refleksijas, sevišķi griežot vērību uz viņu drošāko, es gribētu teikt, pilnīgi drošo daļu — ka dvēsele nevar būt cēlusies no tā, ko tagad saucam par materiiju, — tad atveras arī dažas iespējas spriest par tālākām dvēseles likteņa perspektīvām. Ja dvēsele nevar būt cēlusies no materijas, tad vēl drošāki ir, ka tā nevar būt cēlusies arī no nekā. Dvēsele tā tad nepieciešami eksistējusi arī agrāk, — kā un kādā veidā — spriest par to mums nav nekādu pieturas punktu. Bet eksistējusi agrāk — tā nevar arī iznīkt pēc šīs mūsu eksistences, kurā mēs tagad esam. Tas vēl vairāk patīcam, ja ņem vērā īpatnējo dvēseles dabu — tās netelpiskumu, tās immateriālitāti, tās organisko veselumu un no tā izrietošo nedalāmību. To pēc nāves nevar izpūst vējš, līdzīgi kā tas izpūš dūmus, jo dvēsele nav dūmi, jo tā nepastāv no atomiem, bet ir gluži citas katēgorijas realitāte.

Ja daudziem mūsdienu cilvēkiem šāds spriešanas veids liktos avantūristīgs un kaut kas neparasts, kam tie labi nevar pievienoties, tad te no vienas puses spēlē lomu jau dabiskam cilvēkam piemītošā, dzīves praksē izveidojusies tieksme ticēt tikai taustāmam un tveģamam un, no otras puses, it sevišķi no zināma veida populārizējošās dabas zinātnes nākošais, nupat jau diskutētais materialistīgais aizspriedums, — kam bieži nemaz nevajaga būt skaidri formulētam un apzinātam, bet kas tomēr ir iesūcies apziņā.

Tomēr jāatzīst, ka arī no speciāliem, tā sakot, māksliem aizspriedumiem brīvā cilvēkā neuzticību un šaubas var izsaukt viens mūsu dzīves pieredzē ārkārtīgi svarīgs fakts, proti — cilvēka nāves fakts — kad nekustoši gulošais ķermenis, mēmās lūpas un drīz manāmie sairšanas procesi šķiet neapgāžami apliecina, ka cilvēks ar visu savu gara dzīvi ir zudis uz mūžu. Labi tomēr ir pārbaudīt arī šo šķietumu ar vēsu refleksiiju. Vai tiešām tā ir absolūta loģiska evidence, ka ķermeņa iznīkšana nozīmē dvēseles iznīkšanu? Precīzēsim, ko mēs īsti konstatējam nāves gadījumā. Vai dvēseles izputēšanu? Nekādā ziņā.

Mēs jau īsti pat citos dzīvos cilvēkos nevaram tieši konstatēt viņa dvēseles klātbūtni, bet vienīgi sevī. Tas, ko mēs konstatējam citos cilvēkos, īsti ir tikai dažādas izteiksmes kustības, vārdi u. t. t., pēc kuŗiem mēs slēdzam, ka šiem žestiem atbilst tāpat kā mūsos — zināmi apziņas stāvokļi. Mirušā cilvēkā mēs konstatējam, ka viņa vairs nav nekādu izteiksmes kustību un no tā mēs pareizi drikstam slēgt vienīgi, ka viņa dvēsele vairs nav atzīstama. Bet vai viss, kas neizpaužas, tāpēc arī neeksistē? Tā būtu aplama spriešana. Piem. ja radiofona uztvērēja aparāts pēkšņi pārstāj atskaņot koncertus, vai tas tiešām nozīmē, ka visā pasaulē vairs nekur netiek spēlēti koncerti? Nevienš tā nespriedīs, bet gan, ka laikam, uztvērējā kāda daļa ir sabojājusies, un tas ir viss. Mūsu miesa arī īsti ir tikai šāds uztvērējs aparāts mūsu dvēselei un vairāk nekas. Kad tas nolietojies un samaitājies, tad dvēsele vairs nespēj izteikties un mēs sakām, ka cilvēks ir miris. Bet tas nepierāda vēl, ka pārstājusī eksistēt arī tā neredzamā realitāte, ko sauc par dvēseli, tāpat kā radio uztvērēja apkļūšana vēl nenozīmē, ka attiecīgie neredzamie elektromagnētiskie viļņi vairs neiet cauri telpai, kur atrodas aparāts. Nervu sistēma neglabā sevī dvēseli, — mēs varam to izpē-

tīt ar vissmalkākiem instrumentiem no viena gala līdz otram, mēs atradīsim tanī tikai materiju ar tās vissīkākajiem elementiem, bet vairāk nekā. Tāpēc tad arī tās bojā eja nenozīmē dvēseles bojā eju, jo tā neglabā sevī dvēseli. Nervu sistēma saista vienīgi uztveres organus ar izteiksmes orgāniem, un tas ir viss. Smadzenes ir dvēselei kustību izvēles aparāts, tās līdzīgi kā telefona centrāle dod tikai savienojumus. Šāda smadzeņu un nervu sistēmas lomu noskaidrošana arī vislabāki pieņemama eksaktai zinātnei, jo atļauj fiziologam ar pilnīgu tiesību pētīt šo sistēmu no tīri fizioloģiski-bioloģiska viedokļa. Dvēseles patstāvība un līdz ar to nemirstība kā no eksaktās zinātnes, tā no abstraktās loģikas viedokļa, uzskatāma par patīcamāku nekā pretējā hipoteze. Tuvāki par to izteikties tomēr atkal jau pārsniedz zinātnes kompetences — un te paliek brīva vieta ticībai.

4. Dvēsele kā pasaules veidotāja un valdītāja.

Mēģinot noskaidrot šīs dvēseles likteņa problēmas, mums ir nācies atzīmēt dažas viņas eksistences puses, kuras atļauj arī labāki novērtēt tās lomu pasaulē. Mēs te gribam vispirms izcelt Edingtona izteicienu, ka dvēsele ir burve, kas no bezkrāsainās, bezveidīgās, bezgali plānās elektronu miglas ir radījusi krāsaino, kompakto, formās veidoto pasaules krāšņumu. Pasaules attīstības process ar dvēseli nāk pie pašapziņas un ar to sasniedz esamības pakāpi, kas kļūst pilnīgi nesamērojama ar visu iepriekšējo.

Ka dvēsele pasaulei tieši dotu eksistenci — tā daudzi ir izteikušies — tas, pēc mūsu domām, būtu teikts par daudz. Pasaule pastāv neatkarīgi no dvēseles — un to dvēsele zin un jūt un bieži pat smagi jūt. Bet kas ir šī no dvēseles neatkarīgā eksistence? Par to grūti spriest. Bet katrā ziņā tā ir dziļas tumsas eksistence un šinī aklā tumsā apzinīgā dvēsele ienes gaismu. Viņa pasauli it kā pamodina pēc bezgala ilgas un dziļas nakts. Īsti tikai ar dvēseles ierašanos pār pasauli uzlēc pirmā saule un tā pati ierauga sevi. Patiesībā kontrasts vēl lielāks, jo īsti saule jau arī ir saule tikai pateicoties dvēselei, jo bez tās nebūtu nedz tās zeltaino staru, nedz brīnišķīgo vakara blāzmu, nedz zilo debesu. Bez dvēseles acs viss, pat saules gaisma, būtu tikai tumsa, un īsti pat mazāk kā tā, jo pat tumsas atzīšanai vajadzīga dvēsele.

Izsaukdama aptveramā eksistencē neapziņas tumsā mirstošo pasaules krāšņumu, tā ienes tajā arī vēl kādu citu pilnīgi jaunu elementu, kaut ko pilnīgi nesamērojamu ar visu iepriekšējo un kas, ja iespējams, dod tai vēl lielāku vērtību: proti, kā jau garām ejot atzīmēts, dvēsele ienes pasaulē brīvību. Kamēr ārpus dvēseles viss padots aklam determinismam, tā spēj — pateicoties izsmalcinātam nervu sistēmas aparātam — izvairīties no tā, izvēlot starp daudziem iespējamajiem kustības un norises veidiem, tos, ko tā atzīst par labiem. Dvēseles nesalīdzināmā vērtība ir tā, ka viņa aklās nepieciešamības valsts vidū rada brīvības valsti.

Bet arī tas vēl nav viss. Viņa ienes vēl kaut ko vairāk. Brīvība pati par sevi būtu vēl tikai kaut kas visai relatīvi vērtīgs, ja nebūtu doti uzdevumi un normas, pēc kuŗām izlietot to. Lūk, arī šos uzdevumus un normas dvēsele atklāj un tā tās ievieŗ reālajā pasaulē, ievieŗ tajā labā un ļaunā, skaistā un nejaukā, svētā un grēcīgā izšķiršanu, — ievieŗ to pasaulē, kuŗai bez tās viss būtu absolūti vienvērtīgs, resp. vienaldzīgs.

Bet vai tiešām tāda ir katra dvēsele un visa dvēsele? Vai Freuds un citi psihoanalitīķi un psihologi nav mēģinājuši rādīt, ka tā var slēpt sevī arī visai tumšas, aklas, mežonīgas dziņas? Vai mēs paši, runājot par neapzinīgo dzīvi, neminējām to? Vai jau priekš 2000 gadiem Platōns dvēselē neizšķīŗa trīs elementus: pirmkāŗ īsti cilvēcīgo elementu, otrkāŗ, vēl daudz spēcīgāko, cīņas kāŗo lauvas dabu un beidzot, jau pavisam bezveidīgo un milzīgo kāŗību nezvēŗu?

Jā, tiešām, konkrētā dotā dvēselē, tādu, kā to parasti redzam dzīvē, ir dažādi nevienvērtīgi elementi, un tanī vajadzētu izšķīŗt dažādus slāņus. Tāpēc turpmāk, šīnī noslēgumā mēs, runājot par dvēseli, izpratisim ar to viņas dziļāko un tīrāko slāni, kuŗš, kaut arī tas, varbūt, pilnīgi atklājas tikai lielas iekšējas koncentrācijas un morāliskas apskaidrošanās brīžos, mums tomēr šķīŗt esam tās īstākais kodols, tā galvenā un dziļākā sakne, ar kuŗu tā, varbūt, ietveras pat tai dziļākā kopējā dzīvē, kas nes visu reālītāti. Ja viņa vēlāk deformējas, ja tā degradējas un krīŗ, — tad tas ir kontaktā un cīņā ar kaut ko zemāku, ar ko svešu, kā mēs tūlīn to mēģīnāsim rādīt.

Par šo autonomo dvēseli, par dvēseli viņas tīrākā bū-

tībā tad nu var jautāt, vai kā pasaules pamodinātāja, kā tās krāšņuma, radītāja, kā brīvības un normu valsts atklājēja, kā visu apstarojošais centrs, no kuŗa viss iegūst kā esamību, tā vērtību — vai viņa nav istā pasaules valdniece? Jā, mums liekas, tā tiešām var teikt, un tas būs tikai patiesība. Dvēsele ir istā, dižciltīgā pasaules karaliene un, ja kam pienākas valdnieces cieņa, tad viņai. Un tā kā vienīgi cilvēks ir pilnīgākais dvēseles nesējs, — tad tas ir arī viņš, kam ir vislielākā cieņa un vērtība pasaulē un, kas pateicoties viņai, nesalīdzināmi pārspēj vērtībā un cieņā pat visu bezgalīgo pasauli. To jau neaizmirstamiem vārdiem ir izteicis Paskals.

«Cilvēks nav nekas cits, kā dabas visvājākā niedrīte, bet tas ir domājoša niedrīte. Nemaz nav vajadzīgs, lai viņa samalšanai visa pasaule saceltos pret to. Mazas dvēsmiņas, mazas ūdens pilītes pietiktu, lai to nogalinātu. Bet arī tad, kad pasaule samaļ to, cilvēks tomēr ir dižāks, kā tā, kas viņu nogalina, jo viņš zin, ka viņš mirst; bet pasaule par savu pārkumu par viņu nezina nekā. Tā tad visa mūsu cieņa pastāv domāšanā. Pie tās mums arī jāturas, nevis pie telpas un laika.»

Bet te jau šinīs Paskala vārdos blakām dvēseles vērtības izcelšanai var izmanīt vēl kaut ko citu, kādu traģisku ieskaņu. Viņš slavē dvēseli un domu, bet viņa tonis nav priecīgs un laimīgs. Vai tad karaliene dvēsele nav visvarena? Nē, te lūk, ir tas traģisms, tā nav tāda. Te mēs tagad esam pienākuši pie dvēseles esamības citas puses, kuŗu gan jau agrāk esam likuši mazliet manīt.

Dvēsele savā tīrā būtībā ir valdniece pēc dzimuma un pēc tiesībām — *de jure*, bet tā nav tāda *de facto*. Tā ir no troņa gāzta un padzīta valdniece, īsti varbūt tā nekad nav valdījusi, — tā ir tikai troņa pretendente, uz kuŗu tai tiesības, bet ko tai liedz naidīgi spēki.

Kas ir šie naidīgie spēki? Mēs jau vienu minējām — tā ir materijs, tā ir miesa, tas ir mūsu ķermenis. Bez šaubām, viņš nav dvēselei vienīgi tikai ienaidnieks; no otras puses tas ir arī tās absolūti nepieciešams palīgs, bez kuŗa tā nevar iztikt un izteikt sevi. Bez miesas, bez ķermeņa dvēsele nespētu neko pasaulē darīt, nespētu kaut arī tik pa daļai un nepilnīgi reālizēt tanī vērtības, ko tā nes sevi. Tāpēc jau Leibnics, piem., domāja, ka dvēsele nekad — arī stadijā pēc nāves, — nav bez miesas, kaut arī tā

būtu jāiedomājas kā bezgala sāka. Tomēr tas neizslēdz, ka no otras puses miesa var arī kļūt par kavēkli dvēselei izteikt sevi.

Tiešām, kamēr ķermenim vajadzētu būt paklausīgam neatkarīgās dvēseles instrumentam, tās kalpam, tas tik bieži saceļas pret viņu, ka pārvērš to par verdzeni. Vājība, gurdenums, laiskums, slimības, zemas kaislības tur dvēseli savās važās un tā tikko elso tanīs. No šī atzinuma dzima spārnotais jaunplatoniešu izteiciens: miesa ir kaps, t. i. dvēseles kaps. Miesa var nomākt dvēseli, kavēt to būt tam, kas viņa ir.

Bet te vēl nāk kas klāt. Vēl kļūmīgāki tas, ka dvēsele pati var kļūt sev par ienaidnieci. Dvēsele tiecas izteikt sevi pasaulē jaunradīšanas aktos, bieži nolūkā padarīt sevi izteiksmi turpmāk vēl vieglāku. Visa mūsu kultūra, tās veidojumi, monumenti un institūti nav nekas cits, kā šo dvēseles centienu augļi. Bet, lūk, šķietami nesaprotamā kārtā notiek tā, ka šie jaunradījumi, šie kultūras produkti ar laiku nevis atvieglo, bet kavē un reizēm pat galīgi nomāc dvēseles izteiksmi. Lieta tā, ka dvēsele — kā jau tas izriet no viņas dinamiskās, mūžīgi jaunradošās dabas — nestāv uz vietas, bet pārmainās, kļūst citāda, bet viņas ražojumi turpretim, iemiesoti zināmās formās, neattīstās tai līdz, top par šauru, un tā rodas konflikti un visas, tā saucamās, kultūras krīzes. Tāda krīze ir pielīdzināma upes vēža augšanas krīzēm — vēzis aug, viņa cietā čaula tam top par šauru, un tāpēc ikgadus tas nomet veco tērpu un dabū jaunu. Cilvēka dvēselei, pieaugot un piebriestot, ir grūtāki šādi pārmainīt savu veco ārējo izteiksmi pret citu jaunu — tas pa laikam var notikt tikai sāpīgu konvulsiju, revolūciju ceļā. Jaunākā vācu filozofija, sekojot Hegelim, sauc šo opozīciju starp dvēseli un tās ražojumiem, tās bērniem, par opozīciju starp dvēseli un garu, izprotot garu kā dvēseles objektīvāciju.

Viena no svarīgākām šī objektīvā gara nesējām būs sabiedrība ar tās institūtiem: ar to tad arī individuālai dvēselei allaž būs vissmagākie konflikti; atcerēsimies, piemēram Ibsena drāmās tēlotos konfliktus, atcerēsimies mūsu latviešu dvēseles traģēdiju sadursmē ar vācu un krievu sabiedriskiem institūtiem. Sabiedrības spriedumi un aizspriedumi, tradīcijas, valstiskā, tiesiskā un saimnieciskā iekārta, gatavie uzskati, izteikti runās vai milzīgās grā-

matu kaudzēs — visa tā milzīgā pagātne, ko veidojuši mirušie cilvēki, un kas uzglabājušies kā relikvijas līdz mūsu dienām, var kļūt par smagām važām sevi pēc savas iekšējās likumības izteikt gribošai, autonomai dvēselei. Paradumu vara, dzīves mēchanizētā iekārtā tiecas likt tai pagurt, likt tai apsnausties, pāriet stādu dzīves pakāpē un ņemt tai tās augstās pirmsdzimtās tiesības. Bez šaubām, bez šīs pagātnes, bez kultūras, bez šo mirušo cilvēku palīdzības dvēsele būtu vēl nespējīgāka kā apjaust, tā izteikt sevi. Bet tomēr paliek fakts, ka kultūras inercija ir milzīga un važas, ko tā uzliek dvēselei, ir nenoliedzamas, un ir dvēseles, kas to smagi jūt. To jūt it sevišķi dzejnieki, jūt mākslinieki un visi tie, kas jaunradišanas darbā grib pilnīgāki izteikt savu īpatnējo dvēseli.

Tad tik pilnīgi atklājas, cik nepilnīgs instruments dvēselei ir pat valoda. To jau starp citiem atzina arī lielais vācu dzejnieks, kas teica: «Spricht die Seele, so spricht, ach, die Seele schon nicht mehr,» — kad runā dvēsele, tad, ak vai, dvēsele nerunā vairs.

Tā notiek, ka autonomā dvēsele — kas ir augstāko vērtību un normu nesēja, ja ne radītāja, kas *de jure* ir visas redzamās pasaules valdniece, *de facto* kļūst par padzītu valdnieci, kļūst pat par mēmu nespējnieci.

Vai viņa kādreiz ieņems to troni, kas tai pienākas? Mēs to nezinām. Mēs zinām tikai, ka tas atkarāsies no mums pašiem: no mūsu sevis noskaidrošanas, no sevis izkopšanas, no sevis pāraudzināšanas, no mūsu askēzes spējas, no zemāko ietekmju pārvarēšanas, bet it sevišķi no spējas pilnīgāki pielāgot ārējo pasauli dvēseles prasībām. Mēs zinām tālāki, kas ir cilvēki, kas ir jutuši un jūt aicinājumu cīnīties par šo apskaidrotās dvēseles valdniecību un par tām normām, ko šī dvēsele nes sevī, un cilvēce allaž šos cīnītājus ir uzlūkojusi par saviem dižākiem gariem, jo cīņa par augstu lietu ir laba, pat ja cerību būtu maz. Bet šeit tā nav. Kas visā pilnībā ir aptvēris dvēseles mistērijas lielumu, viņas sakņu neizmērojamo dziļumu, viņas jaunradišanas spēju neparedzamību — tas atradīs, ka nav jāizsamist, ka ir pamats cerēt uz uzvaru, kaut arī varbūt pavisam citā esamības plāksnē, un tas teiks līdz ar Platōnu: šīs cīņas briesmas ir skaistas un cerība liela.

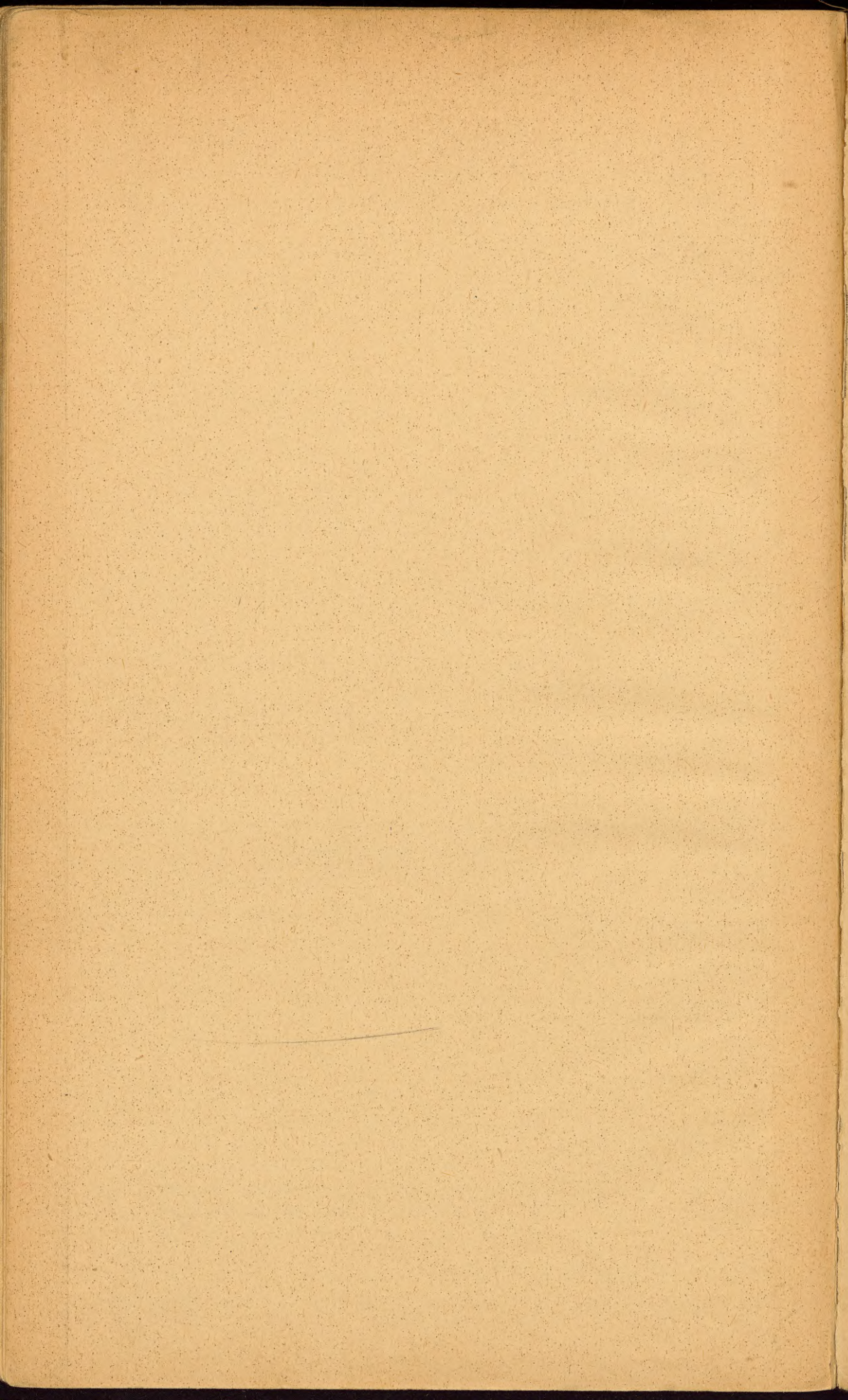

S 3241

21. APR. 1936

S 3241'

Akc. Sab. „Izdevējs“
Rīgā, Elizabetes ielā 83/85.

-30.

L1-1

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0307049968

San. 1.